

Sasvári Róbert

ISMERTETŐ TÖKÉS RUDOLF: A HARMADIK MAGYAR KÖZTÁRSASÁG SZÜLETÉSE CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

A L'Harmattan Kiadó gondozásában jelent meg a 2015. március 15-én Széchenyi-díjjal kitüntetett Tökés Rudolfnak, a politikatudomány emeritus professzorának (University of Connecticut) A harmadik magyar köztársaság születése – Emberek, ideológiák, intézmények című könyve.

• • • • •

A szerző 1956 novemberében, harmadéves joghallgatóként kényszerült elhagyni hazáját, Magyarországot, azonban a forradalomnak is köszönhetően folytathatta tanulmányait amerikai egyetemeken, a politikatudományok területén. 1971 óta a connecticuti Állami Egyetem oktatója. Korábban is nagyobb lélegzetvételi tanulmányok jelentek meg tollából, amelyek a magyar népi, ún. harmadik utas ideológiáról, Kun Béla és a magyar tanácsköztársaság történetéről szólnak. Ezek mellett a szovjet bel- és külpolitikával, valamint a hetvenes évek kelet-európai ellenzéki mozgalmainak kutatásával és oktatásával is foglalkozott. 1982 és 1983 nyarán a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen egy Fulbright-program keretében találkozott a magyar reformértelmiség legjavával, akik megosztották vele személyes véleményüket és jövőképeket. Ezekben az években számos tudóssal és politikussal ismerkedett meg Magyarországon, akik az akkori hatalom sáncain belüli és azon kívüli politikai oldalakat képviselték. Találkozott a születőben lévő demokratikus ellenzék vezetőivel (Kiss János, Haraszti Miklós, Konrád György), a reform-szocialistákkal (Hegedűs András, Demény Pál), társadalomtudósokkal (Bihari Mihály, Csepeli György, Schlett István stb.), megismerkedett a majdani FIDESZ meghatározó személyiségeivel (Orbán Viktor, Kövér László, Stumpf István). Konzultált az állampárt vezető külpolitikai szakembereivel, és megbeszéléseket folytatott az állampárt Központi Bizottsága apparátusának más munkatársaival is.

Ezek a tapasztalatok nagymértékben hozzásegítették a magyarországi helyzet megértéséhez és reális mérlegeléséhez. Szemtanúja volt a hatalmon lévő párt utolsó, 1989. októberi kongresszusának, az 1990 februári választási kampánynak és az első szabadon választott kormány beiktatásának 1990 májusában. Ezt követően hat hónapig külügyminiszteri ümi tanácsadóként dolgozott az Antall-kormány mellett, ahol láthatta azokat az akadályokat, amelyekkel minden posztkommunista kormány szembesül, s amelyeket le kell küzde-

nie ahhoz, hogy utat nyisson a világ felé, egyidejűleg a demokráciát is felépítse és működőképessé tegye országában.

Tőkés Rudolf a fent említett tapasztalatai alapján írta meg a *Kialkudott forradalom* című könyvét, amely angol és magyar nyelven egyaránt megjelent 1998-ban. Ez a könyv a kommunista és posztkommunista országok politikájának, társadalmának és gazdaságának négy évtizedes intenzív tanulmányozásának összefoglalását nyújtja, egy olyan történelmi, politológiai, közgazdasági, szociológiai és eszmetörténeti elemzéseket tartalmazó mű, amely hitelesen mutatja be a magyar demokrácia újjászületésének történéseit.

Idén lesz a 25 éves évfordulója annak, hogy Magyarországon 40 év kommunista diktatúrát követően megtartották az első szabad választásokat, és megkezdődött a „harmadik magyar köztársaság” intézményrendszerének kiépítése. Negyed század elteltével mindenki szívesen gondol vissza az átélt történelmi pillanatokra. Izgalmas mérlegelni, hogy az egymást villámgyorsan követő események közül melyek voltak azok, amelyek igazán fordulópontot jelentettek az ország történetében, és a létrehozott intézmények, a politikai és szakmai élet szereplői milyen hatással voltak az átalakulásra. Ehhez a visszatekintéshez nyújt számunkra nagy segítséget Tőkés Rudolf tanulmánya.

Tőkés Rudolf a tanulmányának bevezetőjében megállapítja, hogy „a nemzetépítés bonyolult folyamat” a „nemzet újjáépítése” talán még bonyolultabb, pedig a harmadik magyar köztársaság története a magyar nemzet újjáépítésének története, ami 1989-től mind a mai napig tart.

Írásának megfogalmazott célja, hogy felmérje, vajon melyek voltak Magyarországon az 1989–1990-es időszak emberi, eszmei és intézményi előzményei, valamint következményei. Ezen kívül ismerteti az 1990-ben tartott első szabad választások óta fennálló „új demokratikus” Magyarország politikájának és intézményeinek, továbbá ideológiáinak és intézményrendszerének ellentmondásait.

Véleménye szerint elfogultság nélkül kellene egy ilyen témában gondolatait papírra vetnie, de beismeri, hogy ennek megvalósítása számára – aki az átalakulás politikai és gazdasági életének szinte valamennyi szereplőjét személyesen ismeri – nem volt egyszerű feladat.

Az első fejezetben a szerző élénk tárja és elemzi azon politikai és társadalmi csoportok képviselőinek uralkodó eszméit, akik szerepet játszottak a magyar politikai rendszer 1989–1990-es átalakulásában. Az 1970-es évektől 1990-ig tartó időszak vizsgálata alapján megállapítja, hogy Magyarországon az ideológiákat nem lehetett csak baloldali-jobboldali kontinumba foglalni. A kommunista hatalom szempontjából például minden kritikus „lázado” vagy „jobboldali” volt, míg magukat „haladó szelleműeknek” vagy „baloldali”-nak tekintették. Ezután feleleveníti a 20. század elejétől létező „népiek” és „urbánusok” ellentétét, ugyanis azok eszmei örökösei (a lakitelki találkozón részt vevő népiek, illetőleg a *Beszélő* címmel megjelent szamizdat folyóirattal kapcsolatba hozott urbánus értelmiségiek) jelentős szerepet játszottak a változás előtti időszak politikai vitái és ideológiai összecsapásai során.

Megismerkedhetünk a cargo cult fogalmával, amely idegen intézmények importálásának és azok beépítésének kísérlete egy országban. A cargo cult olyan külföldről kölcsönvett, kézen kapott ideológiákat, irányzatokat és intézményeket jelöl, amelyeket a gyakorlatban még sosem teszteltek, helyi ideológiai célokra mégis felhasználnak. Mivel az „újítók” nem szoktak dicsekedni azzal, hogy az általuk kidolgozott rendszer a világ más részén már létezik, szük-

ségünk van a szerző nemzetközi tapasztalatain alapuló segítségére ahhoz, hogy felismerjük a cargo cult Magyarországon alkalmazott technikáit.

A kommunista diktatúra eróziójának egyik első jeleként az 1975-ös helsinki záróokmány Szovjetunió – és így természetesen Magyarország – általi aláírását jelöli meg a szerző. Véleménye szerint az emberi jogokra és az eszmék szabad áramlására vonatkozó „harmadik kösár” gondolatai erős ideológiai fegyvernek bizonyultak a szovjet blokk ellenzéke számára.

Megjelentek a „másként gondolkodók” Magyarországon, ami a szamizdatok terjesztését célul tűző mozgalmak létrejöttét eredményezte. Elindult Bibó Istán, kimagasló tudású magyar jogtudós elméleti munkáinak újrafelfedezése, aminek eredményeképpen eszszék sora vált olvashatóvá.

Az 1980-as években a Kádár-rendszer ellenzőinek népes csoportja egyre bővült, és a szerző szerint zászlóshajójuk a *Beszélő* című folyóirat volt, Kiss János és négy barátja szerkesztésében. Kis idő elteltével további illegális művek, újabb béke- és környezetvédelmi kiadványok születtek, és újabb csoportok kapcsolódtak be az ellenzéki mozgalomba. Példaként említi Hegedűs András volt miniszterelnök önéletrajzának kiadását, valamint a budapesti jogi kar Bibó Szakkollégiuma által szerkesztett *Medvetánc* és *Századvég* folyóiratokat, amelyek gazdagították a fiatal értelmiség reformköveteléseit. A Magyarországon bekövetkezett politikai-intézményi átalakulás ideológiai előzményeihez sorolja a szerző az 1987 és 1989 között a *Beszélő* közönsége, illetőleg a népiek később létrejövő politikai pártjainak, a Szabad Demokraták Szövetségének és a Magyar Demokrata Fórumnak a reformprogram-háborúját.

A fenti események leírását követően kijózanítólag hat a kemény, de teljesen jogos megállapítás: „hogy e folyamatok résztvevőinek volt-e valódi hatásuk a végkifejletre, az nyitott kérdés”.

Mivel Kádár puha diktatúrája, a „hátról való irányítás” hosszú ideig működött, az 1956-os forradalom leverése és a megtorlás után a rezsim fennállásának utolsó időszakában nem volt szükség politikai okokból ellenzéki értelmiségiek börtönbe zárására. Ehelyett a Belügyminisztérium hírhedt III/III-as csoportügynöksége megtelt ügynökökkel, és a rengeteg besúgónak is köszönhetően az ellenállás kezelhető maradt.

A szerző az „oligarchia” fogalmával jelöli azt a kormányzati és politikai irányítást, amely az 1970-es évektől a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásainak 1989-es kezdetéig tartott. Ezt követte a „poliarchia”, amely egy olyan közbenső állapot, amely sem diktatúra, sem demokrácia. Ez Magyarországon 1989 közepétől 1990 áprilisáig, az első szabad parlamenti választásokig tartott. A poliarchia kialakulásának okai a szerző szerint inkább a globális energiaválság, a növekvő külföldi adósságteher, az elhalasztott generációváltás az MSZMP vezetőségében voltak, és valószínűleg a legelhanyagolhatóbb ok volt a rendszer ideológiájának bírálata a hazai értelmiség részéről. A rendszer bomlása az 1985-ös pártkongresszussal végérvényesen megindult, Gorbacsov hatalomra kerülése sorsdöntőnek bizonyult.

Az 1980-as években a rendszer belső lebontása több szinten zajlott. Megjelentek a szovjet mintára készült magyar alkotmány újragondolását célzó erőfeszítések. Egy másik szerkezeti újítás az Alkotmányjogi Tanács létrehozása volt (1984), amely az 1989-es Alkotmánybíróság próbaverziójának tekinthető. Az alkotmánymódosítással és az Alkotmánybírósággal a tanulmány a későbbiekben részletesen is foglalkozik.

A második fejezet felütéseként a szerző mérlegeli az átalakuláshoz vezető okokat, és megállapítja, hogy „1989 eseményei nem voltak sem csodálatosak, sem pedig az emberek által kiharcolt folyamatok. Sokkal inkább a nagyhatalmak különféle diplomáciai lépései, a hidegháború utolsó szakasza és a szovjet birodalom lassú összeomlása, amelynek eredményeképpen egy bonyolult, nemzetközi és hazai résztvevőkkel lezajlott politikai sakkjátszma részeként önként szűnt meg a kommunista hatalom Magyarországon és Kelet-Európa többi részén”. Ezután a magyar forгатókönyv kiemelkedő momentumait kronológiai sorrendbe helyezi.

Az események közül a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásoknak szentel kiemelkedő figyelmet. A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások belső és külső résztvevőinek tevékenységét foglalja össze, azonban megállapítja, hogy „a terjedelmes irodalom ellenére 25 évvel az események után még mindig nem tudunk eleget a résztvevők személyes motivációjáról”. Véleménye szerint a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásoknak több mint ezer szereplője volt (75 tényleges résztvevő, amelyből hozzávetőleg 25-en vettek részt a stratégiai döntések meghozatalában), és üléseitől távol tartották a nyilvánosságot. A résztvevők mindegyike egyetemet végzett, megtalálhatók voltak közöttük a fennálló rendszer utóvédharcosai, az ellenzék és az ún. harmadik oldal, azonban egyiküknek sem volt törvényes felhatalmazása arra, hogy bárkit is képviseljen. 25 év távlatából visszagondolva egyetérthetünk a szerző azon megállapításával, hogy mindhárom oldal legfőbb célja a békés átmenet volt, és a tárgyalásokkal sikerült megakadályozniuk, hogy az „utca népe” újrajátssza az 1956-os forradalmat.

Rendkívül érdekes, ahogy a Kerekasztal szereplőit látható és láthatatlan résztvevőkre osztja. A láthatók a hatalmon levők, akik több platformra hullottak, az ellenzék és harmadik oldal (Hazafias Népfront, szakszervezet stb.). A láthatatlanok az ügynökök, a keleti és nyugati blokk diplomatái, a nézők, és a média.

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások számos kompromisszum és fontos témák megkerülése után végül a felek megegyezésével zárult (SZDSZ, FIDESZ és a kisgazdák nem írták alá). Amíg a tárgyaló feleket lefoglalta, hogy jogi kérdésekben vitakozzanak, addig a rendszerváltás alapvető területeinek kidolgozását átengedték a hivatalban lévő bürokrátáknak.

A harmadik fejezetben a professzor úr az intézményépítés folyamatát elemzi. Emlékeztet rá, hogy az 1949. évi XX. törvény (az akkori magyar alkotmány) az 1936-os sztálini alkotmány hiteles másolata volt, és 1988-ban a Grósz-kormány engedélyezte, hogy megkezdődjön az új alkotmány tervezeteinek előkészítése. Az alkotmánymódosítás fő célja (1989. évi XXXI. törvény) a békés politikai átmenet elősegítése, valamint többpártrendszer, parlamenti demokráciát és szociális piacgazdaságot megvalósító jogállam létrehozása volt. A módosított alkotmány tekintetében – akkoriban – az „átmeneti” jelzőn volt a hangsúly, ami félrevezető volt, hiszen a 2011. évi Alaptörvény hatálybalépéséig a módosított alkotmány szövegének értelmezését jelentős mértékben befolyásolta az eredeti (reformszocialista) intézményi modell szövege és gyakran szellemisége is.

Ebben a fejezetben – az Alkotmánybíróság felállítása és az 1990-es választási kampány felemlítése mellett – túlnyomórészt az alkotmánymódosítás folyamatával foglalkozik, ami azért hasznos, mert az elmúlt 25 év alatt hajlamos az ember elfelejteni a történések fontos, máig ható állomásait.

A negyedik fejezetben a szerző az addig részletezett folyamatok alapján általánosan megállapítja, hogy Magyarországon az intézményi átalakulás számos kulcseleme a szabad választások és az intézmények demokratikussá válása előtt következett be. A rendszerváltás gazdasági menetrendjét sem a szocialisták, sem a Kerekasztal aláírói nem érintették. Míg az új politikai pártok el voltak foglalva az átmeneti politika mindennapi teendőivel, a szocialista kormány kihasználta a jog és média területén létező fölényét és megvalósította programját, ami az állami vagyon átruházását jelentette a kijelölt érintettek számára. A kormány kész feltételeket alakított ki, ami segítette megghiúsítani az állami vagyon magántulajdonná alakításának rendezett és átlátható folyamatát, így az állam által befolyásolt, torz piacgazdaság alakult ki.

Tőkés Rudolfnak igazat kell adnunk abban, hogy „amit a magyarok a demokráciától vártak, az nem a morális felemelkedés, hanem a jobb életkörülmények voltak”. Ennek fényében zajlott le az első szabad választás, ahol a szavazók túlnyomó része a demokratikus pártokat választotta, aminek fő indoka a régi rendszer elutasítása volt.

A választások után azonban több mint 20%-os GDP-csökkenés következett be, emelkedett az infláció, és nőtt a munkanélküliség. Egyetérthetünk a szerzővel abban is, hogy gazdasági szempontból igazán csak néhány embernek kedvezett a piacgazdaság bevezetése Magyarországon. Ezek, valamint a Kádár-korszak kiszolgálóival feltöltött média, illetőleg intézmények – amelyek kíméletlenül felnagyították az Antall-kormány hiányosságait – ahhoz vezettek, hogy 1994-ben kétharmados többségű mandátumhoz jutottak az addig karanténba zárt szocialisták.

Az ötödik fejezet elején „nyelvészeti gyomtalanítást” végez a szerző. Nem tartja helyesnek a rendszerváltás kifejezés használatát, inkább rendszermódosításnak, vagy modellváltásnak nevezné a Magyarországon 1989–1990-ben lezajlott változást, azonban a köznyelvben általánosan a rendszerváltás kifejezés terjedt el.

A fentiek igazolására megjegyzi, hogy egy illegitim parlament politikai törvényhozása szülte meg a módosított alkotmányt. Az Alkotmánybíróságot tartották a jog „védőbástyájának” a szabadon választott parlament helyett, pedig az Alkotmánybíróság a kommunista időszak utolsó országgyűlésének a terméke volt, ugyanis 1990. január 1-jén kezdte meg működését, azaz öt hónappal az Antall-kormány beiktatása előtt. Ennek megfelelően az Alkotmánybíróság negyedik hatalmi ágként viselkedett, politikamentességről beszélt, de döntései politikai hatásúak voltak. A huszonnégy alkotmánybíró élettörténetét vizsgálva megállapítja, hogy többségében a Kádár-korszak középosztályának leszármazottai voltak. Inkább egyetemi szakemberek, meglepően kevesen rendelkeztek igazságszolgáltatási tapasztalattal. Súlyom László, az Alkotmánybíróság első elnöke, későbbi köztársasági elnök idézett nyilatkozata és egy 1992-es alkotmánybíróági határozat alapján bepillantást nyerhetünk az Alkotmánybíróság „ars poeticájába” is.

Az összefoglalásból megtudhatjuk, hogy Magyarország 1970 és 2010 közötti jelenkori történelmének leglényegesebb elemei közül vízválasztó eseménynek tartja az 1989. június–szeptember közötti Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokat és az októberi törvényhozási intézkedések létfontosságú pontjait. A mű végén található egy „eredménymerleg”, amely beilleszti az írásban tárgyalt eseményeket a harmadik köztársaság megszületésének és máig tartó fejlődésének tágabb folyamatába. Két serpenyője van e mérlegnek: egy pozitív és

egy negatív. Tőkés Rudolf szerint a negatív oldal egyelőre lényegesen súlyosabb, azonban reményt keltő, hogy elismeri: „Magyarország harmadik köztársaságának felépítése még mindig egy fejlődésben levő projekt, amely befejeződhet a posztkommunista Magyarország gyermekeinek élete során”.

Befejezésül engedjenek meg nekem egy személyes megjegyzést. Tőkés Rudolfot közel 20 éve ismerem. 1999-ben kezdő ügyvédként vehettem át tőle a *Kialkudott forradalom* című könyvének nekem dedikált példányát. Ezt a példányt az elmúlt egy évben a legtöbbit a feleségem lapozgatta, ugyanis a Magyar Televízió szerkesztőjeként részese lehet egy hétről hétre jelentkező, a rendszerváltás 25. évfordulója alkalmából elindított történelmi műsor készítésének, amelynek a címe *Szabadságtér '89*. A személyes ismeretség révén tudom, hogy a professzor úr is fontos „évfordulóhoz” érkezett. Ehhez és a Széchenyi-díjhoz szeretnék neki gratulálni, és azt kívánom, hogy a harmadik magyar köztársaságról szóló írása – a korábbi alkotásaihoz hasonlóan – hasznos és tanulságos olvasmánya legyen minden érdeklődőnek.